

LEXICALIZATION IN OLD LITERARY ROMANIAN OF SOME ELEMENTS OF LATIN ORIGIN: FORMS AND SENSES INTERPRETED DIFFERENTLY FROM THE CURRENT ONES

Carmen Livia Tudor

Assist. Lecturer PhD., "Alexandru Ioan Cuza" University of Iași

*Abstract: The research carried out in this study focused on a small number of very old terms in Romanian, being selected according to their Latin etymology. They were mainly taken from the *Ithica ieropolitica* manuscript (the Slavonic translation of the archimandrite Vartolomei Măzăreanu, in 1764), but we also researched some editions or works of history of the language in which the authors record the presence of the same words. To establish a precise etymology, we consulted the Romanian Language Dictionary (DLR), the Small Academic Dictionary (MDA) and other specialized dictionaries. The proposed analysis refers only to those terms of Latin origin or based on Latin derivation that have different forms and meanings than those encountered in the contemporary period of literary Romanian. The selected elements highlighted occurrences, especially of common names, followed by the frequency of transitive, intransitive, reflexive verbs, of first and fourth conjugation, the list being completed only to a small extent by adjectives, too. Some of these lexemes with outdated forms have various semantic notes, some of them are preserved to this day in popular speech or are regional variants.*

Keywords: Romanian language among Romance languages, Latin etymology, outdated forms and senses, regionalisms, popular speech.

1. Introducere

În încercarea de stabilire a locului limbii române între limbile romanice și de diferențiere a modului în care a evoluat aceasta față de sistemele celorlalte limbi romanice occidentale, un fapt mult evidențiat față de altele rămâne continuitatea oarecum redusă, în cazul românei, între etapa veche și cea modernă. Dacă idiomurile neolatine occidentale au beneficiat de modelul latin, care le-a servit drept sursă reală de îmbogățire și perfecționare, prin intermediul bisericii și al culturii medievale, limba română s-a aflat, în schimb, pentru o perioadă lungă de timp, într-o postură vizibil diferită, inclusiv în ipostaza ei de limbă literară, ea a rămas multă vreme izolată de romanitatea din Apusul Europei suportând, după cum bine este cunoscut, un puternic marcaj dinspre alte două limbi de cultură precum slavona și greaca.

Pentru realizarea prezentului studiu am avut ca sursă un instrumentar lexical complex, întâlnit în principal în manuscrisul *Ithica ieropolitica* (traducerea din slavonă, în anul 1764, a celui care a fost arhimandrit la mănăstirea Putna, Vartolomei Măzăreanu). Am consultat, de asemenea, unele ediții critice, lucrări de istorie a limbii în care autorii înregistrează prezența aceluiași cuvinte, cu sensuri și forme asemănătoare sau diferite, câteva traduceri de texte scrise în vechea română literară, care aparțin secolelor al XVI-lea, al XVII-lea și, în special, al XVIII-lea. Cercetarea efectuată s-a concentrat pe un număr restrâns de termeni foarte vechi în limba română, fiind delimitați în funcție de etimologia lor latină. Pentru a stabili o etimologie de precizie, am consultat *Dicționarul Limbii Române (DLR)*, *Micul dicționar academic (MDA)*, *Dicționarul etimologic al limbii române (DER)* etc.

2. Cuvinte cu bază de derivare latină

Am propus spre analiza de față doar acei termeni de origine latină ori cu bază de derivare latină care au forme și sensuri diferite de cele întâlnite în perioada contemporană a românei literare. Elementele selectate au pus în evidență ocurențe în special ale unor nume comune (*aloi*, *criire*, lexemul *illustrație* cu o notă aparte prin conservarea consoanelor duble *ll* din etimon, *frândză*, *lémn*, *mínte*, *mișél*, *mrámoră* / *mrámură*, *múmă*, *pávăță*, *porúmb*, *prúnc*, *scoártă*, *tătíne*, *țárnă*, *țítă*, *virtúte*), urmate ca frecvență de verbe tranzitive, intransitive, reflexive, de conjugarea I și a IV-a (*amurți*, *ațiță*, *cercá*, *deșteptá*, unele cu o formă învechită, alterată fonetic, ca în exemplul: *giunghiá*), lista fiind completată doar într-o mică măsură de adjective (*deșárt*, *-artă*, dar și locuțiunea adverbială *în deșárt*, adjectivul *amár*, care înregistrează în textul studiat și valoare de interjecție). Printre aceste lexeme cu forme învechite unele au variate note semantice, parte dintre ele se păstrează până în ziua de astăzi în vorbirea populară ori își mențin încă statutul de regionalisme.

2.1. Cuvinte cu forme diferite de cele din limba literară actuală

alói s.m. (< lat. *aloe*, cf. fr. *aloès*) această formă învechită de masculin singular a substantivului corespunde în limba literară actuală femininului *aloe*, acea „plantă din familia liliaceelor, care conține un suc amar, numit *sabur*”. În textul *Ithica ieropolitica* are o singură ocurență cu sensul secund de „substanță solidă cu miros plăcut extrasă din frunzele unor specii de aloe” (p. ext.) „balsam, mireasmă”: *Cu smirnă și cu aloi și cu scoartă dulce am împlut de mirodenie cămara me* (143^v). În *DLR* lexemul este înregistrat cu forma învechită *alóiu* și, potrivit aceluiași dicționar, apare într-o primă atestare în *Dicționarul român-german* al lui H. Tiktin, care consideră că acesta provine din paleoslavul *aloř*.

amurți vb. IV, intr. (< lat. **ammortire*[= *admortire*]), ca variantă învechită a verbului *amorți*, are în textul studiat înțelesul „a fi, a rămâne ca mort, a încremeni”: *Cunoscând bine Eghéi corabiia feciorului său și văzîndu-o făr de steag alb, au socotit că feciorul lui au murit. De jale, au amurțit și au căzut gios di pe stîlp și s-au dus întru adîncul mării* (37^v). Potrivit *MDA*, o primă atestare o aflăm într-un text din anul 1669, din *Crestomație română I* a lui M. Gaster. Pentru secolul al XVII-lea merită de amintit prezența termenului și în *Viața și petreacerea svinților* (1682-1686) a mitropolitului Dosoftei: *Îndată au orbit și trupul i-au amurțat* (nov. 125^r/24); *Îndată amurți și rămasă mut* (dec. 213^r/22) sau (fig.): *Bezglasiiia unui diacon ce amurțasă* (dec. 213^r/19)¹.

ațiță vb. I, tr., refl. (< lat. *attitāre*, de la *titio* „jar”) este forma veche a verbului *ațița* și are sensul (fig., înv., despre pasiuni, sentimente, simțiri) „a se aprinde; a se încinge, a se înteeți”: *Întru acest chip vom puté și noi să stîngem desăvîrșit focul acela ce s-au ațițat în sînurile noastre* (203^r). Termenul a fost pentru prima dată atestat în *Palia* (a. 1582): *Cine au ațițatú focul, acela să plătească până la destul* (ap. *GCR I*, p. 70/1.). După *Dicționarul limbei istorice și poporane a românilor* a lui Hasdeu este conservată această formă verbală în texte din Nicolaie Costin: *Dentr'aceea s'au ațițat și alte răutăți* (ap. *HEM*. 2095), Dimitrie Cantemir: *Care lucru [...] inima lui Traian, înfierbântând-o spre izbândire [...] au ațițat-o* (ap. *HEM*. 2094), Dionisie Eclesiarcul, în *Chronograful Tierei Rumanești, de la 1764 pana la 1815: Răsmirița aceasta a doua într'acestași chip s'au scornit și s'au ațițat* (ap. *HEM*. 2093), mai este semnalată, de asemenea, la Ion Neculce în *Letopiseț: Au început și ciurma a se ațița în Iași* (*Let. II*, 442/17).

¹ Athanasii Kircheri, *China Illustrata*, în vol. *China Monumentis, qua sacris qua profanis*, 1667. Partea a IV-a, *China curiosis Naturæ & Artis miraculis illustrata*. Caput VIII, *De certis quibusdam Volucris extrâ Chinam invis* (în dreptul aliniatului al patrulea, într-o notă marginală, ne este ilustrată o floare rară denumită *tunhón*), p. 198.

criire s.n. (< lat. *cērebrum*, -i) această formă învechită a substantivului *creier* are ocurență unică în textul *Ithica ieropolitica* și desemnează „cea mai importantă parte a sistemului nervos central la vertebrate, situată în cutia craniană”: *Cu peile lor să îmbracă, oasele lor le fac și le pun spre podoabă, iară criirile lor le strîng pentru dohtorii* (131^f). Autorii MDA, îi găsesc cuvântului o primă atestare la Coresi în *Carte de învățătură* (1581).

deșărt, -artă adj. (< lat. *desertus*, -a, -um) este varianta învechită și regională a cuvântului *deșert*. Sensurile din text sunt:

1. (Despre încăperi, anumite spații) „gol, pustiu”: *...de multe ori, nefiind prietinii de față, luăm hainele lor sau scrisorile lor sau stăm în locul cel deșărt în care au șădzut ei și, aducîndu-ne aminte de dzilile acelea, îndat lăcrămăm* (115^f);

2. (Urmă de determinări introduse prin prep. „de”) „care este lipsit de ... care este fără”: *Așa își țin cei bogăți pre feciorii lor, carii nici la un bine nu sînt iscusii, le lasă visterii pline de bogății unora ca acelora ce sînt deșărți de toată lauda* (50^v); *...altă dată numai cît de cît de puțină dulceață simțind trupul sau o privire ce-ar face-o cineva cu îndrăzneală, îndată-și pierde toată osteneala și face pre suflet deșărt de o înfrumescare ca aceasta* (141^f);

3. „Care este fără folos, fără niciun rost; inutil, zadarnic”: *Dară care sînt cele deșerte și, oare, ce ne face deșărți și pre noi și pe viața noastră?* (204^v);

4. Semnalăm, de asemenea, în text prezența locuțiunii adverbiale *în deșărt*, cu sensul „în mod inutil, neîntemeiat, fără motiv”: *Cheltuiește la cele trebuincioasă, nu face cheltuială în deșărt cu pasările, cu cîinii, cu caii cei ce șăd fără de lucru și cu slugile cele peste trebuință* (149^f).

giunghiiă vb. I, tr. (< lat. *iugulare*) forma învechită, alterată fonetic, se remarcă prin absența pref. *în-*, are ocurență unică în text, cu sensul „a sacrifica, a jertfi”: *Avraam, după porunca Dumnezăului, nu s-au lepădat, nici au cruțat pre fiul său să nu-l giunghie* (18^f). Primele atestări sunt din secolul al XVI-lea în *Codicele Bratul* și în *Psaltirea Scheiană*. În secolul următor amintim *Biblia* (1688), cu numeroase ocurențe în varianta *junghia*, de exemplu în *Facerea*: *Și tinse Avraam mâna sa să-ș ia cuțitul să junghe pre fiul său* (22, 10) sau în *Exodul*: *Să nu junghe pre aluat sînge jîrtvelor mele și să nu doarmă până dimineața jîrtva praznicului Paștelui* (34, 25).

ilustrăție s.f. (< lat. *illustratio*, -onis) cuvântul, cu ocurență unică, prezintă consoanele duble *ll* din etimon, conservate în text, forma fiind, prin urmare, învechită (din acest motiv am reținut termenul în această clasificare). Se păstrează semnificația comună celei din prezent de „ilustrație; imagine desenată care explică sau completează un text”: *[...] precum istorește Athanasii Chîrher în cartea illistrație, ci să numește Hînscaia², în Partea IV, Capul VIII* (41^f). În *Ithica ieropolitica*, traducerea din 1747 a arhimandritului Ghenadie Cozianul, întâlnim termenul, în același context: *[...] precum povestește Athanasie Chiérhier, în cartea illistrației ce să grăiaște Hinca* (36^f).

mrămoră / mrămură s.f. (< lat. *marmor*, -oris) lexemul are patru ocurențe (dintre care una sub forma *mrămură*), în același context, cu sensul „bucată; dală de marmură prelucrată, folosită la executarea unor pardoseli”: *Îmblînd prin palaturi, au vădzut o mramură pre care era făcut chipul crucii și mramora era pusă în pãrdosală. Vădzînd împăratul un sămn ca acela, au poroncit să scoată mramora aciaa, supt aciaa au gășit alta [...] sconțînd-o și pre al triile mramoră, mai vîrtos de nădejde au aflat o comoară* (164^f). Cea mai veche atestare, conform DLR, este într-un text din anul 1580 din *Cuvente den Bătrâni II*, în sintagma *stîlpul de marmure* (285/9).

² V. Arvinte, *St. lingv., Lv.*, p. 19.

múmă s.f. (< lat. *mamma*) această formă învechită a cuvântului *mamă* era specifică normei literare sudice, din Muntenia. În traducerea lui V. Măzăreanu cunoaște zece ocurențe (fiind, în cele mai multe situații, urmată de un adjectiv posesiv) dintre care amintim:

- *Cela ce-a grăi rău asupra tătine-său sau a mumii sale, cu moarte să moară* (33^v); *să aibi la cinste pe mumă-ta întru toate dzilile vieții tale* (42^f);
- *De câte ori vă sărută muma voastră, mai pe urmă cu atîta va îndoi blăstămul său asupra voastră* (55^v);
- *Acoló, acasă are stăpîni numai pe tată-său și pe mumă-sa* (63^f); *Anna, muma lui Samúil* (99^v).

Regăsim termenul în texte din secolul al XVI-lea precum: *Psaltirea Hurmuzaki* (în care alternează cu alte forme învechite ale aceluiași cuvânt: *mumânără* și *îmă*), *Carte de învățătură* a lui Coresi, dar și în următoarele două secole în *Noul Testament* (1648), în *Biblia de la București*, la Neculce, în *Letopiseș*, în *Mineiul* (1776). Trebuie să amintim faptul că, în același text, *Ithica ieropolitica*, întâlnim cu numeroase ocurențe și varianta **maică** (< bg. *майка*, scr. *majka*), astfel conturându-se și prin această traducere „foarte clar cele două norme literare de la sfârșitul secolului al XVII-lea în privința denumirilor pentru conceptul «mamă»”³.

pávăță s.f. (< lat. *pavē[n]sis*, considerat a fi de unii lingviști, precum V. Arvinte⁴, un element neolatin < it. *pavése*, fr. *pavois*, prov., sp. *pavés*, pg. *pavês*, vfr. *pavesche*, *pavat*, intrat în română „probabil prin cehă și slovacă, nu polonă [*pawęż*] cum admit dicționarele; accentul cuvântului român este pe prima silabă, ca în cehă și slovacă”⁵) în *Ithica ieropolitica* întâlnim, cu o singură ocurență, forma învechită a substantivului *pavăză*, având sensul (fig.) de „ocrotire, apărare, sprijin”: *Să cercăm dară o pavăță ca aceasta nebiruită, să cercăm această aghiră tare, să cercăm această nădejde nebiruită, care iaste flică și maică a răbdării și a iscusirii, să cîștigăm nădejdea aceasta, care nu ne va rușina pre noi* (23^f). Cu același înțeles, apare cuvântul în texte ca: *Noul Testament* (1648): *Spre toate luînd pavăza credinței* (262^v/10), *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei: *Domnul mă scuteaște cu pavăță tare* (81/5), *Biblia de la București* [prefață]: *Pavăză de foc cu care ne apărăm de săgețile [...] satanii* (4/7) sau *Letopiseșul* lui N. Costin: *Și cu coiful acoperămîntului tău să să îmbrace și cu pavăța nebiruirii să să acoperă* (317).

tătîne s.m. (< lat. *tata*, gen. *tatanis*). este o variantă învechită și populară a cuvântului *tată* (gen.-dat., numai în legătură cu un adjectiv posesiv), occură în douăsprezece contexte dintre care amintim:

- *Acela să ducè la giungherea de mîna tătine-său ca să să arate ispitirea credinții părintești* (18^f);
- *Cela ce-a grăi rău asupra tătine-său sau a mumii sale, cu moarte să moară* (33^v);
- *Fiiul să fie supus tătine-său* (43^v);
- *Moștenitoriul își înmulțește răutățile sale, întru bogățiile tătine-său* (51^v);
- *Rău om și fără de orînduială sînt eu, ci și acesta păcat iarăși a tătine-mieu iaste* (59^v);
- *Nu va îmbla în căile tătine-său cele drepte* (159^v).

³ Vezi V. Arvinte, *St. lingv., Ex.*, p. 31, pentru care „rămâne neexplicată varianta românească cu *-ț-*: *páveță*”, singura întâlnită în textul supus studiului nostru.

⁴ G. Ivănescu, *ILR*, p. 493.

⁵ B. Petriceicu-Hasdeu, *Cuvente den bătrîni II, Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI*, în legătură cu literatura poporană cea nescrisă, București, 1879, p. 469/27.

O primă atestare este dată în *Psaltirea Hurmuzaki*, sub forma: *Casa tătânrii tău* (38^v/15).

țărână s.f. (< lat. **terrina*) este varianta învechită și regională a substantivului *țărână*, în limba română actuală sensul fiind același de:

1. „Pământ sfărâmat, mărunțit”: *Bogația acelor necurați va fi, dzice, ca țarna supt par și ca prahul ci pulbură* (152^f);

2. (bis). „Pământul din care a fost făcut omul și în care acesta se va preface după moarte”: *Din robii cei din țărână, prietini ne-au făcut pre noi și pentru atîta prieteșug a lui oare ce nu ni să cade noao să facem* (18^v); *Cum te voiu numi și voiu surpa mîndriia ta, de te voiu numi cenușe, prah, fum și țărână* (95^v); *Viița o ia și o sălășluiește în țărână și trupul împreună cu sufletul îi trimite la diiavolul să să muncească* (211^f).

Termenul este atestat într-un text din jurul anului 1550, în *Cuvente den bătrîni*⁶, se mai întâlnește în secolul al XVI-lea în *Psaltirea Scheiană*, în *Psaltirea coresiană*, iar pentru secolul următor în *Psaltirea în versuri* a lui Dosoftei, în *Anonymus Caransebesiensis*, în *Biblia de la București*.

țiță s.f. (< lat. **titia[m]*) forma din text, învechită și regională, este varianta fonetică a substantivului (considerat astăzi popular) *țată*, având sensul de „sân, organ al secreției lactate”, se înregistrează în contextul: *Cea pre mult fericită și lăudată întru istorii, fata lui Țileónov, pre tatăl său, cel ce era închis în temniță și muriia de foame, îl hrăniia cu lapte din țițele ei* (36^f). Dintre textele vechi, unde apare termenul, amintim *Psaltirea Hurmuzaki*, *Psaltirea coresiană*, *Cazania* lui Varlaam, *Pravila Moldovei din vremea lui Vasile Lupu*, *Biblia* (1688), *Hronicul* lui Cantemir și, de asemenea, în *Ithica ieropolitica* (1747) a lui Ghenadie Cozianul, unde îl găsim tradus în același paragraf: *pre lăudata, fata lui Țilión, pre părinții săi muriind de foame în temniță, cu țițele îi hărăniia* (21^f).

vîrtute s.f. (< lat. *virtus*, -*utis*) potrivit DER este „dubletul lui virtute”, în *Ithica ieropolitica* occură într-un singur context, cu înțelesul de „putere (fizică), tărie, vigoare”: *Această întîmplare nenădăjduită a lui Eshilii învață pre toți să-și aducă aminte de slăbiciunea sa și să nu-și puie nădejdea sa c-a trăi ani mulți, nădăjduindu-să în vîrtute, în sănătate, în tinerețe și în paza sa cea bună* (212^v). Termenul, învechit și popular, cunoștea o largă circulație în secolele al XVI-lea și al XVII-lea, în texte precum *Psaltirea slavo-română* (1577) și *Carte de învățătură* (1581) ale diaconului Coresi, *Codex Sturdzanus* (1580-1618), *Cazania* lui Varlaam, în scrierile lui M. Costin și Dosoftei, precum și în *Biblia de la București*.

2.2. Cuvinte cu sensuri diferite de cele din limba literară actuală

amar adj., interj. (< lat. *amārus*) cuvântul înregistrează valori diferite în *Ithica* referitor la gust, dincolo de asocierile comune (caracteristice pelinului, fierii etc.) *amar*, în interpretarea lui Măzăreanu însemna:

1. „Tot ceea ce intră în opoziție cu dulce; care are un gust neplăcut”: *Amar iaste [...] ca și chiperiu* (137^v); *au ieșit din Eghîpet și au trecut Mărea Róșii ca pe uscat și cum au îndulcit apele cele amară* (179^f);

2. Ca adjectiv, uneori, capătă valoare emfatică, așezat expresiv în fața substantivului pe care îl determină, cu sensul „chinuitor, cumplit”: *Să vor topi de foame și-i vor mânca pasările cu amară mușcare* (67^v);

3. Cu valoare de interjecție (calc după sl. veche *gor'kβ*; în text în construcții cu dativul) exprimă compătimirea, cf. „biet, vai”: *Amar jăfuiitorilor [dzice prorocul] ce jăfuiesc*

⁶ Al. Gafton, *Evoluția ...* p. 198.

jăfuire rea casălor sale (151^v)! *Amar unor părinți ca acestora, carii cu nebuniia sa, însuși lor își fac piericiune* (161^v)!

cercă vb. I, tr. și refl. (< lat. *circare*) variantă învechită, populară a verbului *a încerca*, alterată fonetic, se remarcă prin absența pref. *în-*. Ocurent în multe contexte din *Ithica*, termenul este bogat în sensuri, dintre care amintim:

1. „A cerceta, a examina, a cunoaște”: *acest lucru de iastă pildă sau poveste, noi aceasta nu o cercăm* (33^t); *pentru aciaa am și agiuns la astă ticăloșie și nici vrom să cercăm Scriptura* (67^t);

2. „A încerca, a proba, a căuta să vadă dacă ceva este bun”: *ca să nu cerce omul nimică de cele ce-i sînt de folos și nici să gîndească de aceste, nici să cerce și nici vra să cerce* (5^t);

3. „A căuta”, în cunoscutul citat biblic: *Cercați și veți afla, bateți și să va deșchide voao!* (68^r);

4. „A încerca să pricinuiesti, să furi”: *precum sînt deșteptați tîlharii asupra noastră, cercînd vreme să ne jăcuască* (28^t); *Nu-l pune din dreapta ta, ca să nu cerce cîndva scaunul tău și mai pe urmă vei cunoaște cuvintele mele* (129^t);

5. „A se strădui, a se sili (în cunoașterea de sine)”: *cu toată tăria și cu toată mintea cea trează să cade să ne cercăm pre sine* (218^r);

6. „A pune la încercare”: *acești frați au mers acolô să-și cerce pe tatăl lor în para focului* (33^r);

7. „A ispiti”: *iară noi cercăm ale lor suflete și mai înainte de moartea lor îi ucidem* (124^t).

Cuvântul a cunoscut primele atestări în secolul al XVII-lea în *Pravila Moldovenească* (1646) și în *Psaltirea în versuri* a mitropolitului Dosoftei.

deșteptă vb. I, refl. (< lat. *dispectare*) după autorii DLR, un sens considerat învechit al acestui verb este „a deveni receptiv, conștient; (p. ext.) a se orienta, a se călăuzi”: *Unele ca acestea întru adevăr știind noi, să cade să ne deșteptăm* (84^t); *în locul pizmiei și a urîciunii, să cîștigăm dragostea și pacea cătră toți [...] așa să ne deșteptăm cei mari și cei de mijloc și cei mici* (85^v). Acest înțeles se desprinde și din alte scrieri ale epocii vechi, la Coresi, în *Tâlcul evangheliilor și Molitvenic rumânesc*: *Și cu aceasta învață, deșteaptă pre apostoli și pre toți creștinii să prevegheaze pre venitul lui de judecâ* (140), în *Noul Testament* (1648): *Iată iubișilor aceasta a doauo carte scriu voao pentru care deșteptu cu dojană înțeleaptă mintea voastră* (189^f/9), la M. Costin în *Letopiseț*: *Au luat cai de olac, ca un om deșteptat tot în bine, și de toată primejdia neștiutoriu* (LET. I, 300/21), la Dosoftei în *Viața și petreacerea svinșilor*: *Într-un glas slăviți toți pre Dumnădzău și pre Fiiul Său ce ne deșteaptă, Isus Hristos, lumina a tuturor veacurilor* (noiembrie 107^v/7), la N. Costin în *Letopiseț*: *Uite-să toți ostașii cu căpeteniile lor la istorii și să-și aducă aminte de acei vestiți oarecând hatmani și oșteni, să să deștepte cu oarecare nevoie a laudelor celor trecuți* (37), precum și în *Mineiul* (1776): *Maică Fecioară, deșteaptă-mă cătră privegherea pocăinșii* (100^v/11).

frúndză s.f. (< lat. *frondia* [*<frons, -ndis*]) dintre cele cinci apariții ale cuvântului doar una păstrează sensul învechit și popular de „foaie de hârtie, pagină”, mai precis, în finalul manuscrisului tradus de Măzăreanu găsim această informare către cititor: *Preste tot cuvinte: 67, iară frundze: 229, iară coale: 87 și o față* (229^v). Autorii MDA îi dau o primă atestare în *Pravila Moldovenească*.

lémn s.n. (< lat. *lignum*) un sens învechit și popular al substantivului este „arbore, copac; arbust”, din cele patru ocurențe în textul studiat una are acest înțeles: *Tot lemnul bun face roadă bună, iară pomul cel rău face poame rele* (177^t). Termenul se întâlnește în multe scrieri din epoca veche care îi păstrează semnificația mai sus amintită, de exemplu: *Psaltirea Hurmuzaki*: *Ca în du[m]bravi de lemne cu săcurile tăiară ușile lui* (151), *Psaltirea Scheiană*:

Legea Domnului [...] hi-va ca lemnul răsădit lângă ieșitul apee[i] (2/2), textele coresiene (vezi Psaltirea slavo-română și Carte de învățătură), Cazania lui Varlaam, Noul Testament (1648), Biblia de la București, Istoria ieroglifică a lui Cantemir și Mineiul (1776).

mînte s.f. (< lat. *mens*, -tis) acestui cuvânt cu frecvență mare în text îi descoperim printre variate note semantice înțelesul, învechit și popular, de:

1. „Intenție, gând ascuns”: *Copii cei de boiaru, carii vor să rămîie diadoși averii părintești, cînd șad pre la casăle lor, cîte minți au, atîte și hîtrii fac (63^f). Vedzi mintea celui necredincios (189^f);*

2. Semnalăm și un alt sens, mult mai rar întîlnit, acela de „parabolă, pildă”: *Lui Solomón, dzic, [...] ca un rîu s-au împlut de minte, fiind plin de pilde și de găciri, iară la tălcuiri atîta au fost desăvârșit cît și alte țări să minuna de dînsul (3^f). Cu această interpretare îl atestăm în Carte de învățătură a lui Coresi: Pentru aceeaia în pildă grătia Hristos, cum se zice, în minte (414).*

mișel s.m. (< lat. *mīsellus*) în cele trei cotexte din *Ithica* lexemul dublează sinonimul „sărac”, sensul evident fiind (învechit și regional, despre oameni) „vrednic de milă, nenorocit, biet”: *Cel ce caută dintru înălțimea sa spre cel sărac și spre cel mișel, Domnul nostru Iisus Hristós (157^v); nu va îmbla în căile tătine-său cele drepte și va face nevoi săracului și mișelului și va hrăpi și a jăcui (159^v); Din mîndriie să naște trecerea de vedere cătră săraci și cătră mișei, crește pohta averii (195^v). „Ca purtător al valorii etimologice ‘pauper’ apare mișel”⁷ în multe scrieri vechi, dacă ne oprim atenția asupra celor din secolul al XVI-lea, de când avem primele consemnări, putem aminti: un text din 1550, în *Cuvenete den Bătrâni, Codicele Bratul, Psaltirea Scheiană, Codicele Voronețean, Palia de la Orăștie*, precum și *Carte de învățătură* a diaconului Coresi.*

porumb s.m. (lat. *palūmbus*) cu o singură ocurență în text, cuvântul poartă sensul, care se mai întîlnește astăzi doar în vorbirea populară, de „porumbel” (*Columba*): *ci de ună vreme că însuși pre sine să feriia foarte, au petrecut întregi și fără prihană ca niște porunbi curați (193^f). Primele atestări sunt începând cu secolul al XVI-lea în: Psaltirea Hurmuzaki: Mi dade aripi ca de porumbi (45^v/6, cf. 55^v/24), Psaltirea Scheiană, Carte de învățătură a lui Coresi, Palia (1581): Adu mie trei giunci de câte un an [...] și o turturea și un pui de porumb (57/11) și în următorii ani figurează în multe texte, dintre care amintim: Cazania lui Varlaam: Să him ca porumbii, întru tot blînzi (422), Noul Testament (1648): Fiți înțelepți ca șerpui și blînzi ca porumbii (13^f/14), Letopisețul lui Neculce: I-au dărui [...] un diiamant ca un ou de porumbu (28) și Istoria ieroglifică a lui Cantemir: Porumbul, găina, turtureaua și alalte cineși după neamul și chipul seu (27, cf. 179, 308).*

prunc s.m. (< probabil lat. **puerunculus*) termenul este considerat învechit și popular, cu înțelesul de:

1. „Copil” (de orice vîrstă și indiferent de sex): *Aceasta iaste mărturiia Domnului cea dreaptă, care înțelepțește pruncul și înd(r)eptarea Domnului iaste dreaptă, care veselește inima (103^f);*

2. „Băiat, fiu” (indiferent de vîrstă): *Cu însuși fapta era casă de curviie [...] iară pruncii aciia, măcar că era foarte tineri și la toată desfătarea [pentru că era neam de împărat] crescuți, fiind încă tineri de vîrstă, însă au cădzut în mari nevoi și în gre robire (192^f).*

Cu precizarea că, pentru perioada veche a românei literare, „termenul nu este folosit cu referire la o ființă umană de pînă la un an sau puțin mai mare, fiind vorba despre un tânăr, cel puțin un adolescent”⁸, îl semnalăm încă din secolul al XVI-lea, în texte precum *Psaltirea*

⁷ Al. Gafton, *Evoluția ...* p. 258.

⁸ Ion Bogdan Lefter, *Recapitularea modernității. Pentru o nouă istorie a literaturii române*, Pitești, Editura Paralela 45, 2000, p. 195.

Hurmuzaki, Codicele Bratul, Codicele Voronețean, Psaltirea Scheiană, Palia (1581). Folosit și astăzi, sensul lui curent rămâne de „sugar, copil în primele luni de viață”.

scoarță s.f. (< lat. *scortea*; cf. *scortĕus* „de piele”) în *Ithica ieropolitica* nu există decât două ocurențe ale acestui lexem, sensul fiind învechit și regional în cea de-a doua secvență „scoarță dulce (sau aromatică) = scortșișoară”: *cu smirnă și cu aloi și cu scoarță dulce am împlut de mirodeniie cămara me* (143^v). Sintagma o regăsim în secolul al XVII-lea în *Herodot* (1645): *Numai acolo să faci tămâia [...] și scortșă dulci* (188), în *Letopiseș* la Simion Dascălul: *Rodește acea țeară... imbir, scoarță dulce, piper* (32/28), ca dovadă a folosirii în epocă, este înscrisă și în paginile dicționarului *Anonymus Caransebensiensis*.

BIBLIOGRAPHY

1. Izvoare și lucrări de referință

BIBL. 1688-MON. = „Biblia de la București (1688)”, în seria *Monumenta linguae Dacoromanorum*, Iași, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, 1988-2013.

DER = Ciorănescu, Alexandru, *Dicționarul etimologic al limbii române*, Ediție îngrijită de Tudora Șandru Mehedinți și Magdalena Popescu Marin, București, Editura Saeculum, 2002.

DLR = *Dicționarul limbii române*, serie nouă. București: Editura Academiei, 1965 și urm.

GCR I-II = M. Gaster, *Chrestomație română*. Texte tipărite și manuscrise (sec. XVI-XIX) dialectale și populare, cu o introducere, gramatică și un glosar româno-francez de... Vol I: *Introducere, gramatică, texte (1550-1710)*. Vol. II: *Texte (1710-1830)*. Leipzig-București, F.A. Brockhaus-Socec & Co., 1891.

N. TEST (1648) = *Noul Testament*. Tipărit pentru prima dată în limba română la 1648 de către Simion Ștefan, Mitropolitul Transilvaniei [...]. Alba Iulia: Editura Episcopiei Ortodoxe Române, 1988.

MDA = *Micul dicționar academic*. București: Editura Univers Enciclopedic [vol. I A-C; vol. II D-H; vol. III I-Pr; vol. IV Pr.-Z], 2001-2003.

Ms. 67 = Biblioteca Academiei Române, manuscrisul românesc, cota 67, conține traducerea integrală a lucrării *Ithica ieropolitica*, efectuată după slavonă de arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, în anul 1764.

2. Literatură secundară

ARVINTE, ST. LINGV., IES. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a doua (Ieșirea) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în BIBL. 1688 – Pars II, *Exodus*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1991, p. 1-65.

ARVINTE, ST. LINGV., LV. = Vasile Arvinte, *Studiu lingvistic asupra cărții a treia (Preoția) din Biblia de la București (1688), în comparație cu Ms. 45 și cu Ms. 4389*, în BIBL. 1688 – Pars III, *Leviticus*, Editura Universității „Al. I. Cuza”, Iași, 1993, p. 1-55.

Gafton, Alexandru, *Evoluția limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2001.

Ivănescu, G., *Istoria limbii române*, Editura Junimea, Iași, 1980.

Manea, Laura, *Dosoftei, Viața și petrecerea svinților. Studiu lingvistic*, partea I, Editura Universității „Alexandru Ioan Cuza”, Iași, 2006.

